

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נג, תשס"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בין עברית של עין לעברית של אוזן

בשנת 1943, כשהייתה הוצאת "עם עובד" רק תינוקת בת שנה, ואני עצמי כבר ילד גדול בן אחת-עשרה, יצא לאור ב"עם עובד", בסדרת "שחרות" לבני הנעורים, הספר "זקני בית הספר בנִילבִי", מאת ר' טלבוט (צ"ל: ט"ב ריד), בתרגומו של י" אחירב. באותה שנה, שנת 1943, יצא לאור בניו־יורק רומן ביידיש, "די משפחה [קרי: מְשִׁפּוּחָה] קארנאָווסקי" (משפחת קָרְנוֹבְסְקִי), סאגה של שלושה דורות במשפחה יהודית, שראשיתה בעיירה במזרח אירופה וסופה בברלין ובניו־יורק, בימי עלייתם ושלטונם של הנאצים ערב מלחמת העולם השנייה. מחבר הרומן הוא ישראל יהושע זינגר, אחיו של יצחק שבביס זינגר, וסופר יידיש מובהק בזכות עצמו. הוא מת בן 51, ב־1944, שנה אחת לאחר שיצא לאור הספר "די משפחה קארנאָווסקי".

והנה, בשנת תש"ו, 1946, כשהייתה "עם עובד" בת ארבע, ואני כבר בן ארבע-עשרה, תלמיד בית הספר התיכון "בית-הכרם" בירושלים, יצא לאור בסדרת "לדור" של "עם עובד" הספר "בית קרנובסקי", תרגום עברי של מרדכי ליפסון לספר הזה. ותיקים אולי זוכרים וצעירים אולי ראו במקרה את ספרי סדרת "לדור" ההיא, שיצאו בכריכות קשות של אפרפר או תכלת, מודפסים על נייר שאיכותו ירודה, נוח להתבלות ולהצהיב, כי הימים היו ימי מלחמת העולם השנייה והשנים הסמוכות לאחריה, והיה מחסור בחומרים. אבל בימים ההם, בטרם היות הטלוויזיה, למי היה אכפת שהנייר אינו משובח, בזמן שהקריאה הייתה צורך נפש לאדם קורא. מן הסדרות האלה של "עם עובד" הישנה, "שחרות" ו"לדור", קראתי אז סמוך מאוד להופעתם כמעט את כל הספרים, ובהם את הספר המקסים "זקני בית הספר בנִילבִי", ואת "בית קרנובסקי", כי אדון משה חקלאי, אביו של חברי ברוך חקלאי, היה מנהל חשוב ב"תנובה", ברחוב צפניה בירושלים, ואיך ייתכן שמנהל בתנובה

* דברים שנאמרו בבית ביאליק בתל-אביב ב־2 ביוני 2002, בערב ראשון לציון מלאות שישים שנה להוצאת "עם עובד" (1942–2002), שיוחד לסיפורים וזיכרונות סביב שולחן המערכת של "ספרייה לעם". הדברים נדפסו בנוסח מקוצר מעט ב"הארץ", "תרבות וספרות", ז' בתשרי תשס"ג (13 בספטמבר 2002).

אז לא יהיה חתום על הסדרות האלה – וכי למה התכוון ברל כצנלסון, יוזם "עם עובד" והעורך הראשי הראשון שלה, אם לא גם לכך שכל מפא"ניק הגון חבר ההסתדרות יהיה מנוי על ספרי "עם עובד"? ואת הספרים האלה שאלתי מהם לקריאה.

רושם אדיר עשה עליי הספר "בית קרנובסקי". קראתי אותו אז מראשיתו ועד סופו, בלי גוזמה, לפחות חמש-שש פעמים רצופות, בהתפעלות עליונה. ויותר מכול התפעלתי מן התרגום של ליפסון. נדמה לי שזו הייתה הפעם הראשונה בחיי שנתתי את דעתי במידה כה רבה על התרגום. לפני כן, בבית הספר היסודי לבנים "תחכמוני" בירושלים, היה ילד משכים ומוצא את הספר מוכן לפניו – השאלה כמה יגיעות יגעו בו וכמה בני אדם טרחו בו לא העסיקה אותו כלל, כשם שהיא לא מעסיקה בעצם גם את רוב הקוראים בימינו. רבים מן התלמידים בבית הספר "תחכמוני" היו בנים להורים פשוטי עם, 'עמד', פועלים ובעלי מלאכה וחנוונים קטנים קשי יום, ולא התמזל מזלם כמזלו של ס' יזהר ב"מקדמות", ועמוס עוז ב"סיפור על אהבה וחושך", ואפילו חיים באר ב"חבלים", וספרים כמעט לא היו בבית. לכן נזקקנו הרבה יותר לספריות הציבוריות, תבוא עליהן ברכה, לספריית בית הספר עצמו שהיו בה בימי כשמונה מאות ספרים, ולספריית "בני ברית", ולספריית הפועלים בבית ההסתדרות. בקרב הילדים הייתה הקריאה עיסוק רגיל ומקובל, והייתה החלפה מהירה של ספרים, והתרגום בתור תרגום לא היה בראש מעיינינו. מכאן אתם יכולים לשער את כל גודל ההתרשמות שלי מן התרגום, בימים שעדיין לא העליתי על דעתי בחלומותיי הרעים ביותר שעתיד אני עצמי להיות עורך ומתרגם, ועוד בהוצאת "עם עובד" זו שבה יצא אז הספר.

עברו ארבעים ואחת שנים, והשנה היא 1987. בעשרים ושבע שנים מתוך ארבעים ואחת השנים האלה כבר הייתי קשור להוצאת הספרים "עם עובד". בשנת 1960 הוזמנתי לקבל עליי עבודות ל"ספרייה לעם". ראש ההוצאה היה אז משה שרת, לשעבר ראש ממשלת ישראל ושר החוץ. הדרך מברל כצנלסון למשה שרת הייתה סלולה וברורה: מדובר קודם כול בעם – מי מאתנו אומר היום "ספרייה לעם" או "עם עובד" ושומע באמת את המילה "עם" (חוץ מלצורך הבדיחה הידועה)? אבל לראשונים שטבעו את השמות "עם עובד", ו"ספרייה לעם", היה למילה משקל – כלשונו של ברל כצנלסון בהצהרת הכוונות שלו מדצמבר 1940: "מתכוון אני להוצאה לעם, ולא רק לשכבה מצומצמת." 1960 הייתה שנה של ציונות שפויה, של אידאליזם צח יותר, של ראיית צורך עליון בעשייה תרבותית ובהמשך טיפוחה של העברית לאחר העליות הגדולות של שנות החמישים. כללו של דבר, מדובר בחינוך העם.

עד היום הזה, בזמן שמנסים לומר לנו שעבר זמנם של ערכים כאלה, אינני מתבייש להודות שבכל אות שאני כותב בעבודת העריכה והתרגום, בכל נקישה על המקלדת, אני רואה את עצמי עוסק גם בחינוך, מתוך הרגשה של שליחות. ובימים ההם של כניסת שנות השישים הייתה הרגשת השליחות הזאת מוחשית ממש בחללה של הוצאת "עם עובד", ופיעמה את חברי המערכת כולם. זו הייתה ההוצאה של ירוחם לוריא ז"ל, מרכז המערכת, ושל מורי ורבי וידידי העורך והמתרגם הגדול א"ד שפיר ז"ל, מעורכי הראשונים של "ספרייה לעם", ושל ירמיהו צבי גורדון ז"ל, מגיה ראשי שקדן ובר-אוריין, ולא חלילה שפסקה הרגשת השליחות הזאת מיורשיהם הבאים אחריהם; גם בעצם ימינו אלה, כשגבר היסוד העסקי במפעל שלנו – וההכרח לא יגונה – אי אפשר שלא לראות גם מידה של אידאליזם במידת האחריות לתוכן ולצורת ההגשה בהוצאת "עם עובד". אלא שהשליחות אז הייתה ראשונית יותר, קנאית יותר, לכשתרצו, תמימה יותר, מפוכחת פחות.

עברו אפוא ארבעים ואחת שנים והשנה היא 1987, ואנחנו יושבים בישיבת מערכת בהוצאת ספרים "עם עובד", רחוב מזא"ה 22, תל אביב 65213 – עד היום הזה, חמש שנים לאחר שפרשתי מעבודתי ב"עם עובד", המען הזה מתדקלם אצלי אוטומטית מרוב המשלוחים ששלחתי ל"עם עובד" מביתי בירושלים, שבו עשיתי את רוב עבודתי להוצאה. חביב היה עליי יום של ישיבת מערכת בתל-אביב, מפני שיום כזה היה לי מין יום חופש, או חצי יום חופש. "עם עובד" החביבה הזאת הייתה מטילה עליי בדרך כלל עבודות קשות, ובעבודה הקדחתנית הזאת תלויה עליך תמיד חרב של מועד אחרון, ואתה קרוע בין ההכרח לעשות את העבודה הטובה ביותר, ובין הצורך לעשות אותה מהר ככל האפשר, ולא תיתכן כאן כל פשרה, בשום פנים אינך יכול לומר לעצמך, אז שתהיה עבודה פחות טובה, כי פירוש הדבר שאינך עושה את העבודה, פשוטו כמשמעו; ואם היו ימים שעוד הייתה אולי ל"עם עובד" איזו קרן שפע סמויה או גלויה, הנה ככל שנסתתמו מעיינות הישועה והיינו לחי נושא את עצמו, ככל שהיינו מגוף הסתדרותי לעסק לכל דבר מן הבחינה הכלכלית, כן התחזקה גם ההרגשה שלא ברוח בלבד הדברים אמורים אלא גם בענייני הגשמיות – בלחם, בפרנסה, במשכורות, וצריך גם לייצר ולמכור בעולם של תחרות. בתנאים האלה אתה הוא העריץ הנוגש בעצמך יותר מכל אדם אחר. לאחר שפרשתי מעבודתי שאלה אותי פעם אחת בתיה מישור, המזכירה המסורה של המערכת, איך זה להיות בפנסיה – אמרתי לה שהיום כששולחים אותי בבית באמצע העבודה לרדת לרגע למכולת להביא משהו, היום אני עושה זאת בלי רגשי אשמה. לכן הייתה לי ישיבה כזאת בתל-אביב כמין חגיגה קטנה, אנוח גם אני מעמלי הקלוקל, אם יורשה לי בבית הזה להיזקק ללשונו של ביאליק.

והנה, באותה ישיבת מערכת התברר שקרתה תקלה: פלוני המתרגם לא ימצא לנו כתב יד של ספר במועד, וחסר ספר לסדרה השנתית של "ספרייה לעם". מה עושים? עורך הספרייה היה אז אברהם יבין, זה האיש שערך אותה יפה להפליא יותר מעשרים שנה, ועמד במעמסה הכבדה הזאת בצניעות מופלגת. ואני נייער וננער פתאום מקהיון החושים המבורך שירד עליי, וממעמקים מתדפק ועולה לו רעיון, ויורשה לי שוב, לכבוד התכנסות זו בבית הזה, למצות את דבריי שם בלשונו של ביאליק: "אַבְרָמֶלֶךְ יִיְדִידִי", אני נעשה כאומר, אני כאילו אומר, "מָה הִתְעַשְׂתָּ וּמָה הַשְׁטוּת? / וּמָה הָעֲשָׂתוֹנוֹת וּמָה הָעֲשָׂתוֹת? / הַדְּבָר פְּשׁוּט בְּתַכְלִית הַפְּשָׁטוֹת: / הִנֵּה אֶתְנוּ פֶּה בְּהוּצָא סֵפֶר סֶגְלָה, / אֵין קְמוֹהוּ לִיקָר בְּתֵיבֵל פֶּלֶה, / הָבָה נִשְׁבֹּץ אוֹתוֹ בִּסְדֵּרָה חֲלָף הַסֵּפֶר הַחֹסֵר וְנִנְצֵל! / הַטָּרֶם תִּדְעוּ מָה הוּא? הֲלֹא הוּא 'בֵּית קַרְנוּבֶּסְקִי' – אִם זֶה לֹא חֲרוּז, זֶה עוֹבְדָה. וְאִנִּי מֵתֵלֵב וּמוֹנֵה אֶת מַעֲלוֹתָיו שֶׁל הַסֵּפֶר וּמִפְּלִיג בִּשְׂבָחִיו, בּוֹאוּ נוֹצִיא אוֹתוֹ מֵחֹדֶשׁ, אִנִּי אוֹמֵר, הַתֵּרְגוּם נִפְלֵא, תֵּנוּ לִי רֶק שְׁבוּעַ שְׁבוּעִים, אִנִּי אוֹמֵר, לִלְטוּשׁ קֵל, נִיכּוּשׁ שֶׁל כְּמָה אֲרַכְאִיזְמִים שִׁימְצָאוּ מִן הַסֵּתֶם, וְיֵשׁ לָנוּ סֵפֶר.

וחיש מהר השיגו ושלחו לי עותק ישן נושן של הספר עם חותמת "עבר חיטוי", ושמה וטוב לב אני פותח אותו ומעיין בו... ונפלה בי רוחי. שְׁאוּל נִפְלָה. צִרִיךְ לִהְיוֹן: יִלְדִים בְּנֵי עֶשֶׂר מִבְּנֵי דוֹרִי שְׁלִי, לִפְחוֹת בְּבֵית הַסֵּפֶר "תַּחֲמוֹנוֹי" שֶׁל יִמִּי שְׁלִי, עֵדִיין רַבּוֹ עַל הַתּוֹר לִקְרוֹא אֶת "אַהֲבַת צִיּוֹן" שֶׁל אֲבֵרָהָם מֵאֶפֶן, וְאֶף עַל פִּי שְׁדִיבְרוּ עֵבְרִית אֲרָץ-יִשְׂרָאֵלִית לְכָל דָּבָר, לֹא הִפְרִיעָה לָהֶם כָּלֵל הַלְשׁוֹן הַמִּקְרָאִית הַהִיא. יִלְדִים שִׁינּוּ אִם בַּעֲלִפָּה פִּרְקִים שְׁלֵמִים מִן הַתִּנ"ךְ, וְקִרְאוּ סִפְרִים מִן הַקְּלָסִיקָה הָעֵבְרִית כְּמוֹ "מִסְעוֹת בְּנִימִין הַשְּׁלִישִׁי" שֶׁל מִנְדֵּלִי, וּמִסְפָּרוֹת הָעוֹלָם אֶת "עֲלוֹבֵי הַחַיִּים", וְאֶת "דּוֹד קוֹפֶרֶלֶד", וְאֶת "מִגִּילַת סֵן מִיקֵּלָה" וְשֶׁאֵר סִפְרִים מִקְּסִימִים, בְּעֵבְרִית שֶׁל הַיָּמִים הָהֵם. לִימִים נוֹדַע לִי שֶׁרַבִּים מֵהֶם עָרַךְ אֲרִיָּה סַמְיָטְצִקִי, הָעוֹרֵךְ הַגְּדוֹל שֶׁל "הוּצָאֵת אֲמוֹנוֹת", וְעוֹד נוֹדַע לִי שְׁאוֹתוֹ י' אַחִירֵב, מֵתֵרְגֵּם הַסֵּפֶר "זִקְנֵי בֵּית הַסֵּפֶר בְּנִיבִי" לִסְפָּרִית שְׁחֲרוֹת שֶׁל "עַם עוֹבֵד", אִינוּ אֲלֵא סַמְיָטְצִקִי זֶה, הוּא וְלֹא אַחֵר. כְּשֶׁקְרָאֵתִי אִם אֶת "חַיִּי אָדָם", הָאוֹטוֹבִיּוֹגְרַפִּיָּה שֶׁל שְׁלוֹם עֲלִיכֶם, בְּתֵרְגוּמוֹ שֶׁל י"ד בִּרְקוֹבִיץ, כְּמָה הִבְנֵתִי לִלְבוֹ כְּשִׁסִּיפֵר עַל הַהִנָּאָה הַעֲזָה שֶׁהִיָּתָה לוֹ כְּשֶׁקְרָא בִּילְדוֹתוֹ, בַּגִּנְבָּה וּבִהִיחָבָא בַּעֲלִיית הַגֵּן, אֶת "אַהֲבַת צִיּוֹן", סֵפֶר מִשְׁכִּילִי אֲסוּר, וְכֵמָּה שְׁמַחְתִּי אִם שֶׁהִיּוֹם, בְּאֲרָץ-יִשְׂרָאֵל, "פִּלְשְׁתִּינָה (אִי)" כְּשֵׁמָּה הַרְשָׁמִי אִם, יִכּוֹלֵתִי אִנִּי לִקְרוֹא אוֹתוֹ בְּגִלּוֹי וּבִהִנָּאָה לֹא פְחוֹתָה. כָּלֵלִי שֶׁל דָּבָר, לִילְדִים הָאֵלֶּה לֹא הִיָּתָה עֵבְרִית שֶׁהִיא קֶשֶׁה אוֹ מִשׁוֹנָה וְלֹא טִבְעִית בְּעֵינֵיהֶם. וְאוֹלֵי מִשׁוֹם כֵּךְ הַתְּעוּוֹתָה הַפִּרְסַפְקִטִּיבָה לִילְדֵי שְׁנֵשָׁאֵר בִּי בְּרוּבֵד אֲרַכְאוֹלוֹגִי מִסוּיִם שֶׁל הַנֶּפֶשׁ.

בקיצור, אותם שבוע שבועיים שהבטחתי, נעשו לעיכוב של חודשיים וחצי ("ברוטו" – היום מותר לגלות שמפעם לפעם לא עמדתי בפיתוי וחזרתי ליום יומיים לתרגום "הרחק מהמון מתהלל" מאת תומס הרדי, גם הוא ל"ספרייה לעם", שהפסקתי אותו זמנית בגלל "בית קרנובסקי"). עורך ותיק ומנוסה שכמוני כבר היה צריך להיטיב לדעת ולא לקפץ ולהבטיח הבטחות למערכת בלי לפחות הצצה מוקדמת בספר – ללמדנו את כוחה של חוויית נערות. התרגום של ליפסון עדיין היה יפה ומעשיר בעיניי, ובעל ייחוד מובהק; בוודאי יימצאו אוהבי עברית שיקראו אותו גם היום בהנאה. גם בדברי המקור שכתב ליפסון ניכר בעל סגנון מובהק של תלמיד חכם. תרגומו ל"פן" מאת קנוט הקסון, משנת 1919, חביב עליי עד היום הזה. אבל בתרגום "בית קרנובסקי" אולי ביקש להתרחק ככל האפשר מזכרי מליצה מקראית, ונמצא ממשיך אפיגוני במקצת של כותבים שהשתדלו לכתוב כאילו ברובד של לשון חכמים בלבד. אותו בן ארבע-עשרה אולי ראה בזה חידוש מרענן; לא כן העורך והמתרגם שנהיה הנער לימים. עיון בעמודים אחדים הספיק לי כדי להיזכר פתאום שהעברית התבגרה בינתיים, ונהייתה לא רק עברית שבכתב אלא גם, אם אפשר לומר כן, עברית שבעל-פה; לא רק עברית של העין אלא גם עברית שצריכה לעמוד במבחן האוזן. כמה פרקים שמתארים הוויי יהודי של מזרח אירופה עדיין התנגנו בתרגומו של ליפסון בלבוש עברי שלא נָמַר ריחו ולא סרה חיותו, ונדרשה להם אפוא עריכה ביד קלה יותר. אבל ככל שהוציא המחבר זינגר את סיפורו אל העולם הגדול, אל ברלין ואל ניר-יורק, שבהן מתרחשים רוב פרקי הספר, כן ניכרה יותר ישנותו של התרגום, ולא היה לי מנוס מלחדש אותו חידוש חרוץ יותר מששיערתי. בתוך כך נודע לי כי יוסף זינגר, בנו של המחבר, שהוא עצמו סופר, תרגם את ספרו של אביו תרגום מופת לאנגלית, מתוך עריכה ספרותית – מעיון בנוסח האב ובנוסח הבן אפשר לראות מה יכול עורך טוב להציע לסופר טוב. נעזרתי בתרגום הזה והכנסתי את השינויים של הבן לנוסח העברי המחודש של התרגום. לשמחתי זכה הספר להצלחה ולכמה הדפסות חדשות.

מבחינתו של עורך ומתרגם, מזווית הראייה של העשייה הזאת, סיפורן של "עם עובד" ו"ספרייה לעם" הוא גם סיפור גלגוליה של העברית בהן עד היום הזה. כמו עורכים ומתרגמים אחרים אני יודע שהתרגום אין לו שיעור ואין לו סוף, ושהייתי יכול לחדש היום גם כמה מתרגומי המוקדמים שלי עצמי, שאני, בן דור מעבר שכמוני, עדיין לא הגעתי בהם לידי הכרה ברורה בין העושר שנשמר לי לטובתי מאותה קריאה של שנים ראשונות, ובין העושר שנשמר לי במקצת גם לרעתי. ועם זה אני יודע שעלי לברך את מזלי ברקיע על שנקרו לי על דרכי הסמיטיצקים והליפסונים למיניהם, ועל העושר

הזה שהעשירו אותי – איני יכול לצייר לי את מקומי ואת דרכי היום בלעדיהם.

את ההווה ואת העתיד של שולחן העריכה של "ספרייה לעם" מייצגים בערב הזה העורכות והעורכים והסופרות והסופרים היושבים פה אתנו היום. לכן ראיתי להביא כאן מעין הצצה לזיקתו של עורך ומתרגם ותיק לעברה של ההוצאה. כי האנשים ההם של ראשיתה של "עם עובד", ושל הסדרות שקדמו ל"ספרייה לעם", ראויים גם ראויים לכל התפעלות. והיום, במלאות שישים שנה למפעל היפה שלנו, ראוי לנו לזכור שעל כתפיה של העברית שלהם העברית של ימינו עומדת במרוץ השליחים של הדורות.